

Konvergence České republiky a Slovenské republiky – současný stav a vybrané problémy¹

Růžena VINTROVÁ – Václav ŽDÁREK*

Convergence of the Czech Republic and Slovak Republic – the Actual Conditions and Selected Issues

Abstract

This paper tries to assess the process of real and nominal convergence of the Czech Republic and Slovak Republic in comparison with other New Member States (NMS-8) and the EU-25. The methodology is based on international comparisons of macroeconomic indicators, especially by means of GDP per capita indicator calculated in purchasing power parity and on alternative indicators of real gross domestic income, which comprises gains or losses from the terms of trade changes. Chapter 1 contains theoretical and methodological issues relating to this process. Chapter 2 examines the process of catching-up and the changes of economic position in NMS-8 within the framework of EU-25. It also deals with the trade-off between the real and nominal convergence, especially as regards the comparative price levels (CPL). The perspective of real and nominal convergence is analysed at the end of the paper.

Keywords: *real and nominal convergence, purchasing power parity, comparative price level, gross domestic product, real gross domestic income, terms of trade*

JEL Classification: E31, F15, F43, J30, O11

Úvod

Česká a slovenská ekonomika po vstupu do Evropské unie nabraly dynamiku a rozvíjejí se mimořádně rychlými tempy. Integrace do EU, spojená se silným přílivem zahraničních investic, pomohla překonat obtíže restrukturalizace výrobního

* Růžena VINTROVÁ – Václav ŽDÁREK, Centrum ekonomických studií Vysoké školy ekonomie a managementu, nám. I. P. Pavlova 3, 120 00 Praha 2, Česká republika; e-mail: ruzena.vintrova@vsem.cz; vaclav.zdarek@vsem.cz

¹ Stať vznikla s podporou grantů GAČR *Růstová výkonnost a kvalitativní konkurenceschopnost české ekonomiky* 402/05/2210 a MŠMT Centrum výzkumu konkurenční schopnosti české ekonomiky 1M0524.

profilu, jednostranně zaměřeného na fungování v rámci autarkního společenství zemí RVHP a více než v jiných středoevropských zemích deformovaného „socialistickou industrializací“. Obě ekonomiky se zaměřují na středně technicky náročné výroby zpracovatelského průmyslu, zejména na dopravní prostředky a elektrotechnický průmysl. Svou konkurenceschopnost zakládají až dosud převážně na nákladové konkurenční výhodě, vycházející z nízkých mezd. V dlouhodobé perspektivě je výzvou přechod na kvalitativně založené konkurenční výhody, odpovídající podmínkám znalostní ekonomiky. Aktuálně řeší obě země důležitou otázku přijetí společné evropské měny. Slovensko již učinilo první krok a vstoupilo do mechanismu směnných kurzů ERM II. Z tohoto důvodu je nanejvýš aktuální zkoumat souvislosti nominální a reálné konvergence ekonomiky. Zároveň je užitečné analyzovat zkušenosti ekonomicky méně vyspělých zemí, které do eurozóny již vstoupily.

Prioritou strategie hospodářského rozvoje středoevropských ekonomik, které v době svého půlstoletého odtržení od vývoje ve vyspělejší části světa silně zaostaly, je dohánění ekonomické úrovně rozvinutých zemí. Proces dohánění vyžaduje větší důraz na zajištění robustního ekonomického růstu než ve vyspělých a stabilizovaných západoevropských ekonomikách. Tento proces splývá se všeobecnou snahou zemí Evropské unie zapojit se do proudu znalostní ekonomiky na základě cílů Lisabonské strategie a zvýšit tak konkurenční schopnost ve srovnání s předními světovými regiony, jako je USA, Japonsko nebo velké země Asie, jejichž vliv na vývoj světové ekonomiky prudce narůstá.

Přibližování ekonomické úrovně ke srovnávaným vyspělým zemím je označováno jako reálná konvergence. V širším kontextu je zužování mezery v ekonomické úrovni posuzováno v souvislosti se zužováním mezery technologické a s přizpůsobováním výrobní struktury. V České republice a ve Slovenské republice probíhalo vyrovnávání ekonomické úrovně v 90. letech s velkými výkyvy a období konvergence se střídala s obdobími divergence. Existující mezera se nejprve rozevřela v obou zemích v období transformační krize, spojené se zásadní restrukturalizací výrobní základny při přeorientaci na západní trhy a s komplikovaným institucionálním přizpůsobováním při přechodu k tržní ekonomice.

Nelze očekávat, že by došlo k výrazným změnám v horizontu několika málo let. Reálná konvergence bude pokračovat v následujících letech pomalejším tempem s tím, jak se bude zužovat mezera ve vztahu k EU. Růst cenové (mzdové) hladiny a produktivity práce, které více zaostávají, by měly vykazovat vyšší než stávající tempo, aby bylo dosaženo bezproblémového integračního procesu. To by však mělo vycházet z takového přizpůsobování, které nevede k vysokému cenovému (a v návaznosti na to i mzdovému) růstu bez vztahu k produktivitě práce. Případná mzdově cenová spirála by vedla ve svých důsledcích pouze

k poklesu reálné životní úrovně a zastavení konvergenčního procesu. Dosažení průměrné evropské úrovně nelze očekávat dříve než za několik desetiletí. Ostatně ani méně vyspělé státy, které se staly členy EU již v 80. letech minulého století, doposud zdaleka nedosáhly ani ekonomické, ani cenové úrovně ostatních vyspělých zemí EU.²

Stat' se v teoretickém úvodu zaměřuje na objasnění pojmu nominální a reálná konvergence a na vzájemné souvislosti mezi nimi. V další části je analyzován proces reálné konvergence a nominální konvergence ve srovnání s dalšími novými členy EU, a to především ze středoevropského regionu. V poslední kapitole se diskutují aktuální otázky, před kterými stojí ekonomika ČR a SR.

1. Koncept konvergence

Konvergence je proces, který je chápán jako přibližování se určité úrovni, resp. snižování rozdílu mezi dvěma veličinami v průběhu času (rozdíl obou proměnných se v čase zmenšuje směrem k nulové hodnotě). Rigorózní teoretické vymezení podává například [17]. Obsah pojmu nominální a reálná konvergence není mezi jednotlivými autory jednoznačný. Reálná konvergence je chápána jako přibližování ekonomické úrovně k úrovni jiné vyspělé země nebo skupiny zemí (v rámci integračního seskupení). Zpravidla se měří pomocí ukazatele HDP na obyvatele v paritě kupní síly, která vylučuje vliv různých cenových úrovní a představuje skutečnou výši produkovaného zboží a služeb danou ekonomikou.³

V případě reálné konvergence (tzv. koncept absolutní konvergence) je teoretickou fundací neoklasická teorie růstu, která předpokládá přibližování se stálému stavu (shodnému pro všechny ekonomiky), jenž je ovlivněn řadou charakteristik a parametrů dané ekonomiky (úspory, růst populace, míra opotřebení používaných kapitálových statků atd.). Tento teoretický koncept však nebyl schopen uspokojivě vysvětlit pozorované tendence, které se v realitě vyskytují (dohánění vyspělých zemí méně vyspělými). Na základě empirické analýzy docházely jednotlivé studie k mnoha odlišným až rozporupným výsledkům. V řadě případů v realitě vychází, že méně vyspělé země zůstávají na svých nižších úrovních a konvergence není pozorována, resp. dochází ke zvětšování mezery mezi vyspělými a méně vyspělými zeměmi. Naopak, v některých zemích dochází k velmi rychlé konvergenci, která odporuje teoretickým předpokladům neoklasické teorie růstu. Ve svém souhrnu to vedlo a stále ještě vede k nutnosti hledat alternativní koncepty a vysvětlení.

² Důsledky spojené s rychlou konvergencí názorně ilustrují zkušenosti sjednoceného Německa (viz [27]).

³ Například [30] chápe reálnou konvergenci i jako strukturální sbližování ekonomik nebo používaných technologií.

Během posledních dvou desetiletí se objevila řada nových přístupů, vysvětlujících v realitě pozorované skutečnosti. Vznikají moderní koncepty teorie endogenního růstu, které přikládají význam řadě dalších faktorů doposud opomíjených, jako je vzdělání populace, kvalita institucionálního prostředí apod. Na základě těchto odlišných vybavení neexistuje jeden stálý stav pro jinak shodné ekonomiky. Tyto modely jsou schopné teoreticky popsat empirií doložený vývoj ekonomik s vyšší mezerou v ekonomické úrovni, které rostou rychleji než jiné. Některé země rostou rychleji než ostatní nehledě na dosaženou vyšší ekonomickou úroveň, naopak jiné mohou stále zaostávat (modely podmíněné konvergence).

Nominální konvergence je proces chápáný buď v širší podobě jako konvergence absolutních hodnot a temp růstu, a to v souvislosti s maastrichtskými kritérii,⁴ tj. nominálními veličinami (úrokové sazby, míra inflace, schodek a dluh veřejných financí, kurzové kritérium a kritéria stanovená jako pomyslný etalon pro jejich plnění) (viz např. [33]), nebo úžeji v podobě sblížení jednotlivých ekonomik v cenových (a ekonomických) úrovních (viz [15]).

Vzájemný vztah mezi reálnou a nominální konvergencí, tj. vztah dosažené ekonomické úrovně (HDP na obyvatele), a cenovou úrovní je vztah oboustranný, vzájemně se ovlivňující a podmiňující (viz např. [7]). Země na nižší ekonomické úrovni zpravidla vykazuje nižší cenovou a mzdovou úroveň. Vzestup ekonomické úrovně je provázen růstem cenové hladiny (jak pod vlivem inflačního diferenciálu, tak i zhodnocování měnového kurzu). Konkurenceschopnost domácích firem, založená na nákladové výhodě, se v důsledku těchto procesů postupem času vytrácí. Má-li si ekonomika uchovat svou dynamiku, je nutno přejít k necenovým (kvalitativním) formám konkurence.

Cenová úroveň a ekonomická úroveň

Za platnosti poměrně striktních předpokladů teorie PPP (*purchasing power parity*) by ceny obchodovatelných statků měly být v jednotlivých zemích při přepočtu na jednu měnu stejné (mezinárodní arbitráž by měla vést k jejich vyrovnání v dlouhodobém horizontu). Odlišnosti v úrovních cenových hladin by plynuly z rozdílů cen neobchodovatelných statků v ekonomice a jejich významnosti (relativní váhy), a to v závislosti na dosažené ekonomické úrovni (výše důchodu na hlavu, úroveň mezd). Vyšší dosažená ekonomická úroveň by implikovala vyšší cenovou hladinu. Vzájemný vztah mezi cenovou úrovní a ekonomickou úrovní by teoreticky měl vykazovat vzájemnou kladnou korelaci a v praxi tomu tak bývá (např. viz [34]).

⁴ Tato kritéria jsou stanovena, aby bylo možné posuzovat vývoj dané ekonomiky usilující o vstup do eurozóny, tj. dosažení „plného a rovnoprávného“ postavení v souvislosti s ostatními členskými státy v EU.

Tato vzájemná vazba je však v realitě narušována řadou skutečností. Především je to existence obchodovatelných a neobchodovatelných statků (vymezení viz dále), avšak i v rámci obchodovatelných statků existují mezi zeměmi odlišnosti. Přesto často uskutečňovaná empirická pozorování vztahu mezi cenovou úrovní a ekonomickou úrovní vykazují jistou závislost obou proměnných (viz níže) a potvrzují tak naznačené tvrzení (viz [1; 28]), které vysvětluje rozdíly cenových národních úrovní odlišnou produktivitou práce v sektoru neobchodovatelných statků. Podrobnější teoretickou diskusi a rozvedení uvedeného vztahu uvádějí například v [5].

Vyrovňování cen statků mezi zeměmi, tj. prosazení zákona jediné ceny (*law of one price*), resp. v jeho rozšířené podobě absolutní teorii parity kupní síly brání v realitě řada faktorů. Jde o překážky spojené s volným obchodem, existenci transportních a transakčních nákladů apod.⁵ V praxi jsou tedy pozorovány rozdíly nejen mezi neobchodovatelnými statky, ale i mezi obchodovatelnými statky. (Statkem v dalším textu rozumíme obecné označení jak pro zboží, tak pro služby.)

Přesné rozlišení mezi obchodovatelnými a neobchodovatelnými statky není intuitivní, jak by se na první pohled mohlo zdát. Rozlišení plyne z faktu, že v současné ekonomice není téměř žádný statek čistě (ne)obchodovatelný, nýbrž v rámci svého vzniku obsahuje část zboží a služeb obchodovatelného a část neobchodovatelného typu. Významný je rovněž cenový diferenciál daného statku mezi zeměmi a výše nákladů arbitráže. Teprve po dosažení jisté úrovně rozdílu mezi cenami v různých zemích je možné uvažovat o obchodovatelnosti (která se však samotným procesem arbitráže likviduje). Vymezení je tedy arbitrární otázkou a bylo by vhodnější pracovat s pojmy „spíše obchodovatelný statek“ a „spíše neobchodovatelný statek“ (viz [31], srov. [23]). Takto vymezené statky budou chápány v dalším textu (i přes stručné označení (ne)obchodovatelný statek).

Problémy a rozpory mezi kritérii reálné a nominální konvergence však nejsou chápány jednoznačně všemi ekonomy (viz [6]). V situaci tranzitivních ekonomik s odlišnou ekonomickou strukturou, a zpravidla modifikovanými přizpůsobovacími mechanismy atd., se obvykle zdůrazňuje, že přílišná snaha o rychlé splnění požadovaných kritérií pro nominální konvergenci může mít významné dopady na ekonomický růst.⁶ (Předchozí tvrzení je dokládáno vlivem Balassova-Samuelsonova efektu, dále B-S efekt.⁷) O to významnější je situace, kdy je země na prahu vstupu do měnové unie, jako je tomu v případě nových členů EU.

⁵ Výčet možných překážek arbitráže viz například v [31].

⁶ Postuluje se kompetitivní vztah mezi ekonomickým růstem a mírou růstu cen v rámci daného „koridoru“. Tento předpoklad však v souvislosti s novými teoriemi růstu ztrácí na relevanci.

⁷ Přehled literatury k tomuto tématu a subtilnější analýzu B-S efektu viz například v [10; 18].

Cenové struktury transformujících se ekonomik jsou do značné míry ovlivněny minulým režimem a cenovou tvorbou, ale též cenovými změnami souvisejícími se strukturálními změnami v ekonomice, změnami poptávky atd. Z těchto důvodů dochází k zákonitému procesu nápravy cenových relací, a to v závislosti na pružnosti dílčích cen. Pokud jsou směrem dolů nepružné, což je typický jev ve většině vyspělých i tranzitivních ekonomik, je výsledkem růst cenové hladiny a změny relativních cen, jež jsou jedním z možných důvodů cenové konvergence ekonomiky.

V této souvislosti je užitečné si uvědomit, že příliš nízká míra inflace (vzhledem k problémům s jejím měřením) by v tranzitivní ekonomice mohla vést k „podvázání“ ekonomického růstu. Naopak „zlomení“ inflačních očekávání, která mají v mechanismu svého utváření ekonomickými subjekty velmi často výrazně zastoupenou adaptivní složku, je pro měnové autority závažným problémem. Měnová autorita by tedy měla pracovat s odhadovaným růstem produktivity práce, uvažovaným zkreslením při výpočtu míry inflace a požadovaným kritériem. Kombinací všech těchto hledisek by měl vzniknout kompromis, který nebude mít vliv ani na tempo reálné, ani nominální konvergence.⁸

2. Empirie

2.1. Reálná konvergence

Většina studií týkajících se reálné konvergence se zaměřila na modelování vývoje v posledních letech. Přitom země střední a východní Evropy prošly řadou strukturálních změn, které činí řady makroekonomických ukazatelů za delší období nevěrohodnými. Výsledky „modelování“ v tomto případě mohou vést k absurdním závěrům při mechanickém přenášení trendů z minulého období.⁹

Česká ekonomika se na počátku transformace nacházela zhruba na stejné úrovni jako méně vyspělé západoevropské ekonomiky. Její ekonomická úroveň,

⁸ V případě ČR byl v minulosti nastavený koridor poměrně úzký. V současnosti je cíl České národní banky (ČNB) (3 %) spíše na spodní hranici (je-li rozmezí pro růst cen 0 – 2 % ročně počítáno za cenovou stabilitu a navíc 2 % vliv B-S efektu; tato kombinace představuje ve spojení s aprecií kurzu 0,5 % splnění případného cíle Evropské centrální banky (ECB) 2 % plus 1,5 %). V kombinaci se změnami měnového kurzu je tedy cenový růst zdánlivě konzistentní. Problém nastane v případě hodnocené fáze, vykáží-li tři ekonomiky nulový (či dokonce záporný) růst cen. Pak by mohla být kritériální hranice na úrovni 1,5 %, resp. níže. Tato varianta je však podle oficiálního materiálu EU vyloučena (viz [8]). Obdobně platí v zásadě i pro minimální období potřebné pro setrvání v ERM II (apreciace kurzu je povolena). Odlišný pohled viz [20].

⁹ Například [30] dospívá k závěru, že ČR dohoní průměrnou úroveň zemí EU nejpozději ze všech nových členských států, dokonce později než kandidátské Bulharsko. Nejrychlejší postup reálné konvergence v ČR ze všech zemí EU-5 v posledním pětiletí dokazuje nesmyslnost takového tvrzení.

měřená HDP na obyvatele v paritě kupní síly, byla mírně vyšší než v Portugalsku, Řecku nebo ve Slovinsku a téměř dosahovala úrovně Irska. Po transformační krizi poklesla výrazně pod úroveň těchto zemí, a zejména Irsko se dostávalo daleko vpřed.

Vyrovnění výchozí úrovně v průběhu první poloviny dekády nebylo postaveno na dostatečně pevných základech a nastala další vleklá recese v letech 1997 – 1998, v podmínkách transformujících se zemí ojedinělá. V důsledku druhé recese poklesla ekonomická úroveň ČR v relaci k EU-25 v roce 2000 na 64 %, tj. znovu hluboce pod výchozí úroveň na počátku transformace. Náskok, který měla Česká republika před ostatními středoevropskými a východoevropskými zeměmi na počátku 90. let, se tak v průběhu dekády značně oslabil. Zatímco ještě v polovině 90. let se ČR podle úrovně HDP na obyvatele v paritě kupní síly nacházela na prvním místě tohoto regionálního uskupení, od krizového roku 1997 byla předstižena Slovinskem a odstup ostatních zemí od úrovně ČR se zmenšoval. Proces konvergence k úrovni EU probíhal ve druhé polovině 90. let v ostatních zemích EU-5 rychleji.

Slovenská ekonomická úroveň kolísala v poněkud jiných časových intervalech a z jiných příčin. Transformační krize byla zde o něco hlubší než v České republice jednak z důvodu tvrdšího dopadu dezintegrace trhu RVHP, jednak v důsledku odbourávání „nákladových“ cen, které si vynucoval přechod k tržní ekonomice. Poměr mezd a cen bylo nutno přizpůsobit k nižší produktivitě práce.¹⁰

Ke značnému snížení ekonomické úrovně v relaci k okolním zemím došlo proto ještě za existence bývalé ČSFR. Po rozdělení společného státu následovalo znehodnocení SKK vůči dřívější CSK a došlo k výraznému zhoršení směnných relací při přechodu ekonomických toků z vnitrostátního na zahraniční obchod. Zhoršování směnných relací se promítlo do mezinárodní pozice Slovenska, měřené v paritě kupní síly, když HDP na obyvatele v PPS v relaci k EU-25 poklesl v roce 1995 na 44 %.

*V zemích EU-5*¹¹ byl průběh konvergence velice rozdílný. Pozice ČR vůči EU se v důsledku druhé recese zlepšila mezi roky 1995 a 2005 jen o necelých 5 procentních bodů (p. b.), zatímco v ostatních zemích docházelo ke zlepšení o 9 až 13 p. b. Slovensko zlepšilo svou pozici o 10 p. b. Nejpriznivějších výsledků dosáhly Slovinsko a Maďarsko (viz tab. 1).

¹⁰ Produktivita práce, měřená HDP na pracovníka, byla ve Slovenské republice před rozdělením Česko-Slovenska v roce 1992 zhruba o 11 % nižší než v České republice. Průměrné mzdy byly přitom téměř stejné – v SR se lišily směrem dolů pouze o 3 % (viz [16]).

¹¹ K zemím EU-5 řadíme středoevropské země (Českou republiku, Maďarsko, Polsko a Slovensko), které se transformovaly od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržní a mají vzhledem ke společné historii z hlediska konvergenčního procesu řadu shodných rysů. S určitými výhradami k nim lze přiřadit i Slovinsko, které již před rozpadem bývalé Jugoslávie bylo více propojeno s vyspělými západními ekonomikami a neexistoval zde tuhý režim centrálního plánování.

Tabulka 1

HDP na obyvatele v PPS ve vybraných zemích EU v letech 1995 až 2005
(EU-25 = 100)

	1995 ¹	2000	2004	2005 ²	Změna v p. b.	
					1995 – 2005	2000 – 2005
Česká republika	68.4	63.7	70.0	73.1	4.7	9.4
Maďarsko ³	48.4	52.7	60.0	62.0	13.6	9.2
Polsko	40.6	46.8	48.9	49.6	8.9	2.8
Slovensko	43.9	47.3	51.5	54.3	10.4	7.0
Slovinško	67.7	72.6	78.9	80.8	13.0	8.1
Estonsko	33.5	40.8	51.1	55.6	22.0	14.8
Litva	33.5	38.3	47.6	50.9	17.3	12.5
Lotyšsko	29.0	35.3	42.7	46.6	17.5	11.3
Portugalsko	74.8	80.6	72.2	70.9	-3.9	-9.7
Řecko	70.3	72.6	81.9	83.8	13.4	11.1

¹ Odhad EUROSTAT-u. ² Předpověď EUROSTAT-u. ³ Údaje za Maďarsko nejsou zcela srovnatelné, neboť v nich je od roku 2002 obsažena metodická změna (nový způsob zahrnování tzv. FISIM), která úroveň HDP ve vztahu k EU-25 v letech 2004 a 2005 poněkud zvyšuje. Nesrovnatelnost se týká i údajů v časové řadě – změna k roku 1996 a k roku 2000 může být zkreslena směrem nahoru zhruba o 2 p. b.

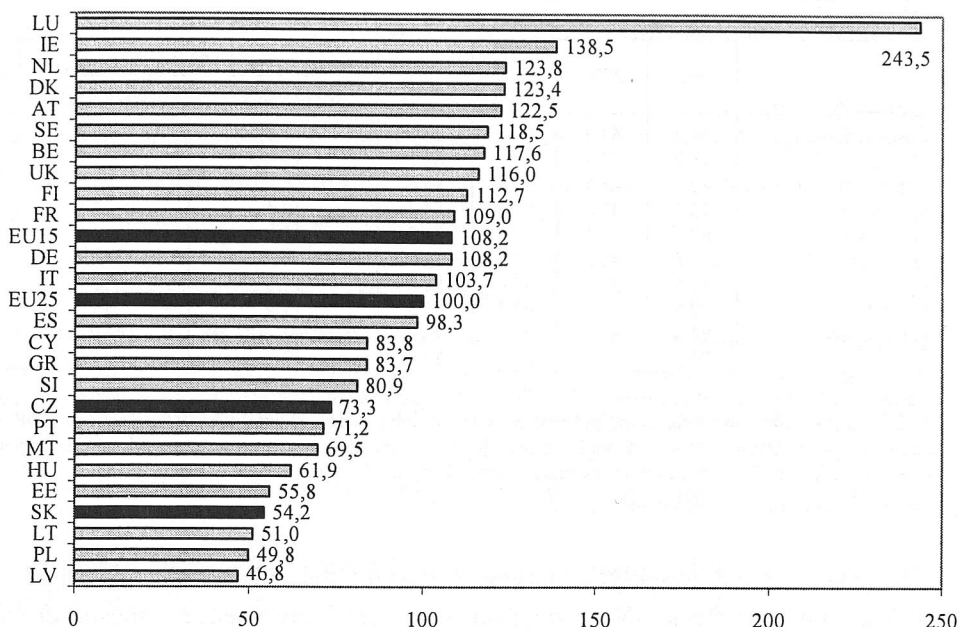
Pramen: [12], cit. 18. 4. 2006; vlastní výpočty.

Srovnání s méně vyspělými starými členskými státy ukazuje protikladný vývoj Portugalska a Řecka. V Portugalsku se proces konvergence, úspěšně probíhající v 90. letech, na přelomu dekády obrátil a jeho ekonomická úroveň v relaci k EU poklesla z 81 % v letech 1999 a 2000 na 71 % v roce 2005. Za posledních 5 let tak bylo ztraceno ve vyrovnávání ekonomické úrovně vše, co bylo získáno v dekádě 90. let. Řecko naopak v posledním pětiletí patřilo k nejrychleji konvergujícím ekonomikám.

Ukazuje se, že ekonomicky méně vyspělé země mohou v procesu integrace do Evropské unie procházet jak obdobím konvergence, tak i divergence. Příčiny divergence v Portugalsku, které nastaly souběžně se vstupem do eurozóny, by bylo potřeba hlouběji zkoumat. Mohou mít rozličný původ, avšak možný vliv koordinačních politik, zaměřených na snížení inflace při současné ztrátě kurzového kanálu pro zhodnocování měny, nelze vyloučit. Mohlo v nich však hrát roli jednostranné zaměření na cenovou konkurenční výhodu. Když se s EU začaly integrovat ještě „levnější“ země, které jsou geograficky blíže ekonomicky vyspělejšímu „jádro“ zemí EU, nastal odliv kapitálu a ztráty pracovních příležitostí. Portugalská pracovní síla je přitom nejen dražší než v zemích EU-5, ale i méně kvalifikovaná.¹²

¹² V Portugalsku zhruba tři čtvrtiny obyvatelstva v produktivním věku mají pouze základní vzdělání (v klasifikaci ISCED 0 – 2). V České republice se v této nejnížší skupině nachází pouze 11 % obyvatelstva, na Slovensku 13 %. Podíl obyvatelstva se středoškolským vzděláním (ISCED 3 – 4) dosahuje v Portugalsku jen necelých 13 %, zatímco v ČR činí 77 % a na Slovensku 74 %. Podíly obyvatelstva s ukončeným terciárním vzděláním se příliš neliší – ve všech jmenovaných zemích se pohybují mezi 12 % až 13 %.

Obrázek 1

Hrubý domácí produkt na obyvatele v PPS v zemích EU-25 v roce 2005

Pramen: [12], cit. 14. 4. 2006.

V současnosti se v žebříčku zemí EU-25 podle dosažené ekonomické úrovně zařazují dvě země EU-5 do střední třetiny (Slovinsko a ČR), ostatní spadají do poslední třetiny (Maďarsko, Slovensko a Polsko). Česká republika se v roce 2005 zařadila na 17. místo, když v roce 2004 překonala úroveň Malty a v roce 2005 úroveň Portugalska. Slovensko se v roce 2004 nacházelo na 21. místě a podle současných odhadů EUROSTAT-u si v roce 2005 vyměnilo pozici s rychle rostoucím Estonskem, které bylo na 22. místě (viz obr. 1). Na konci žebříčku se nachází Litva, Polsko a Lotyšsko. Obrat k rychlému dohánění ekonomické úrovně byl v zemích EU-5 spjat s přípravou na vstup do EU. V české a slovenské ekonomice je urychlení růstu zřetelné zejména v letech, následujících bezprostředně po vstupu.

Faktory konvergence a alternativní ukazatele (vliv směnných relací)

Česká republika dosáhla nejnižšího bodu v relaci k Evropské unii v roce 2000, kdy její ekonomická úroveň klesla na 64 % průměru EU-25. Od tohoto roku byl nastartován poměrně razantní proces reálné konvergence, kdy mezi roky 2000 a 2005 došlo k přiblížení o 9 p. b., což bylo nejvíce v rámci zemí středoevropské pětky. To je zjištění poněkud překvapivé ve srovnání se standardně vytvářenými

představami, založenými pouze na sledování vývoje HDP. Tempa růstu HDP na obyvatele ve stálých cenách byla v České republice v letech 2001 – 2005 o 2,3 p. b. nad průměrem zemí Unie (v ČR v ročním průměru 3,5 %, v EU-25 jen 1,2 %). Ve srovnání s ostatními zeměmi EU-5 patřila tempa růstu k průměrným – Slovensko i Maďarsko měly tempa rychlejší, Slovinsko a Polsko pomalejší (viz tab. 2). Vzniká tedy otázka, jaké další faktory umožnily rychlejší reálnou konvergenci v ČR.

Tabulka 2

Tempa růstu HDP na obyvatele a rychlost konvergence ve vybraných zemích EU v období 2001 – 2005

	Průměrná roční tempa růstu HDP/obyv. v %	Přiblížení k EU v období 2000 – 2005 v p. b. ¹
Česká republika	3.7	9.4
Maďarsko ²	4.3	9.2
Polsko	3.0	2.8
Slovensko	4.9	7.0
Slovinsko	3.3	8.1
Portugalsko	-0.0	-9.7
Řecko	4.1	11.1
EU-25	1.3	0.0

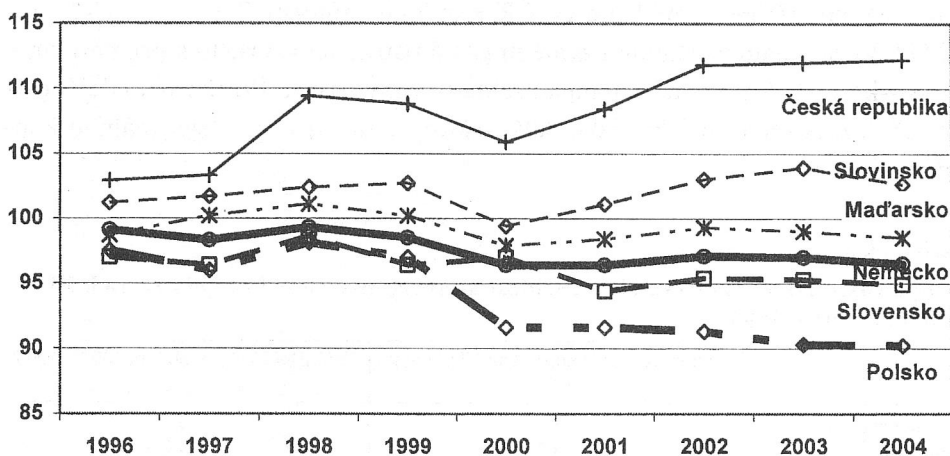
¹ Viz poslední sloupec předchozí tabulky. ² Viz poznámka 3 u předchozí tabulky – reálné přiblížení je asi o 2 p. b. nižší.

Pramen: [12; 13], cit. 18. 4. 2006; vlastní propočet.

Růst hrubého domácího produktu, podle kterého je obvykle posuzován postup reálné konvergence, není jediným ukazatelem ekonomické výkonnosti. Přibližování ekonomické úrovně k průměrné úrovni zemí EU-25 probíhá v České republice výrazně rychleji, než odrážejí tempa růstu HDP na obyvatele. V menší míře je tomu tak i v Maďarsku a ve Slovinsku. Naopak v Polsku, a zejména pak na Slovensku, rychlost reálné konvergence za vykazovaným předstihem v tempech růstu HDP zaostává. Slovensko vykazuje rychlejší tempa růstu HDP než Česká republika, avšak jeho ekonomická úroveň se v uplynulých 5 letech přiblížila k EU jen o 7 p. b. (ze 47 % na 54 %), zatímco ČR postoupila o 9 p. b. (z 64 % na 73 %).

Specifickým rysem české ekonomiky, charakteristickým v celoevropském kontextu, je dlouhodobé *zlepšování směnných relací* (*terms of trade*, T/T), neboť ceny vývozu zboží a služeb rostou rychleji než ceny dovozu. V rámci zemí EU-25 je vývoj směnných relací v ČR nejpříznivější (s výjimkou Litvy), od roku 1995 do roku 2004 se zde T/T zvýšily o 12 %. Ze zemí středoevropské pětky se směnné relace vyvíjely dlouhodobě příznivě též ve Slovinsku. Naopak, v Polsku a na Slovensku byl jejich vývoj silně nepříznivý, a to zejména v období do roku 2000, resp. 2001 (viz obr. 2).

Obrázek 2

Vývoj směnných relací zboží a služeb ve vybraných zemích EU (1995 = 100)¹¹ Podle deflátoru dovozu a vývozu z národních účtů.

Pramen: [9], s. 84 – 85.

Vývoj směnných relací je odrazem kvalitativních změn v ekonomice. Když daná ekonomika dokáže lépe zhodnocovat své zboží a služby při obchodování se zahraničím, směnné relace vykazují vzestup. Když dochází k cenovému podbízení a neefektivní směně, T/T klesají. Ve druhém případě dochází k nenávratným ztrátám, které lze považovat za „vyhazování“ zdrojů do zahraničí. Při poklesu směnných relací může HDP vykazovat rychlý růst, avšak vývoj spotřeby a investic v dané zemi zůstává pomalý.

Dlouhodobá tendence ve vývoji směnných relací má z velké části endogenní charakter. V trvalém zlepšování směnných relací se projevují kvalitativní změny v uplatnění produkce dané země na světovém trhu. Jde o kvalitativní změny v širokém smyslu slova, nikoliv pouze o technické parametry, které se statistikové snaží brát při konstrukci cenových indexů podle možností v úvahu. Tyto změny reflektují přesun práce a kapitálu k aktivitám s vyšší přidanou hodnotou – k výrobě sofistikovanějších produktů a služeb, vyžadujících využití pokročilejších technologií. Znamenají též lepší integraci do nadnárodních obchodních sítí, spojených v našich podmínkách s odstraňováním srážky na „zboží z východu.“ Krátkodobé výkyvy směnných relací jsou obvykle spojeny s kolísáním cen hlavních světových surovin (zejména ropy). Tyto pohyby jsou pro odběratelské země, především pro ekonomiky menšího rozměru, exogenní veličinou.

Zlepšení směnných relací není v tempu růstu HDP ve stálých cenách zachyceno, neboť se pojímá jako pouhá cenová změna. Přínos zlepšených T/T však zůstává k dispozici dané ekonomice a zvyšuje její reálný důchod nad rámec,

vymezený růstem celkového produktu. Tento jev je zachycen v alternativním ukazateli reálného hrubého domácího důchodu (RHDD), který statistika národních účtů zavedla v metodice ESA 1995.

Reálný hrubý domácí důchod je výstižnějším ukazatelem reálné konvergence. V české ekonomice dlouhodobě roste RHDD rychleji než HDP. Od roku 1996 do roku 2004 činil předstih průměrného ročního tempa růstu RHDD před HDP 0,8 p. b. a v letech 2001 – 2004 se zvýšil na 1,1 p. b. (blíže viz [36; 32; 37]). V ostatních středoevropských zemích má rozdíl mezi oběma ukazateli menší intenzitu a někde i opačný směr. Výraznější předstih temp růstu RHDD před HDP existoval v letech 2001 – 2004 ve Slovinsku (0,5 p. b. v ročním průměru), zatímco v Maďarsku byl méně významný (0,2 p. b.). V Polsku a na Slovensku byl růst RHDD naopak nižší než růst HDP, přičemž rozdíl v průměrných ročních tempech činil ve stejném období 0,2; resp. 0,4 p. b.

Obraz ekonomické dynamiky, vycházející z ukazatele RHDD, je v mezinárodním srovnání odlišný od obvyklých představ, založených na vývoji HDP ve stálých cenách (viz tab. 3).

Tabulka 3

Tempa růstu HDP a RHDD na obyvatele v letech 2001 – 2004 (roční průměry v %)

	HDP na obyvatele	RHDD na obyvatele	Rozdíl v p. b.
EU-25	1.3	1.5	0.2
Česká republika	3.2	4.3	1.1
Maďarsko ¹	4.3	4.5	0.2
Polsko	3.0	2.8	-0.2
Slovensko	4.7	4.3	-0.4
Slovinsko	3.1	3.6	0.5

¹⁾ V údajích za Maďarsko je na rozdíl od ostatních zemí již obsažena metodická změna (nový způsob zahrnování tzv. FISIM), která tempa růstu v daném případě poněkud zvýšila. V ČR a v SR tato změna dosud neproběhla.

Pramen: [13], cit. 12. 1. 2006; vlastní výpočty.

2.2. Nominální konvergence

Reálná a nominální konvergence probíhají souběžně a navzájem se ovlivňují. Země s nízkou ekonomickou úrovní mají též nízkou cenovou úroveň ve srovnání se zeměmi ekonomicky vyspělejšími a ještě nižší je jejich relativní mzdová úroveň, resp. úroveň pracovních nákladů. S růstem ekonomické úrovně stoupá cenová hladina, dochází k reálnému zhodnocování měny a zvyšuje se i relativní úroveň mezd. Méně vyspělé země svou konkurenceschopnost v mezinárodním měřítku zakládají ve větší míře na nízkých mzdách a nízkých celkových výrobních nákladech. Zatímco tyto *low cost economies* využívají převážně nákladovou (cenovou) konkurenční schopnost, země ekonomicky vyspělé mají lepší předpoklady k necenové (kvalitativní) konkurenční schopnosti.

Pro bezporuchový průběh integračního procesu má rozhodující význam harmonický průběh vyrovnávání ekonomické úrovně (na základě předstihu v růstu produktivity práce), cenové úrovně a mzdové úrovně. Příliš rychlý vzestup cenové hladiny spotřebitelských cen, nepodložený dostatečným předstihem v růstu produktivity práce a na něj navazujícím růstem mezd, by mohl ohrozit vývoj životní úrovně v důsledku poklesu reálných mezd a všech reálných příjmů obyvatelstva. Příliš silné mzdové tlaky, vynucující si růst mezd neodpovídající produktivitě práce, by vedly ke snížení konkurenceschopnosti podnikatelské sféry, ke zpomalení ekonomického růstu a koneckonců ke zvýšení nezaměstnanosti.

Šíře mezery ve vztahu k vyspělým zemím EU je v jednotlivých uváděných základních makroekonomických parametrech různá. V České republice dosáhla v roce 2005 ekonomická úroveň, měřená HDP na obyvatele v PPS, zhruba 73 % úrovně EU-25, přičemž úroveň produktivity práce, měřené HDP na pracovníka v PPS, činila 68 %. Cenová úroveň celkového HDP dosahovala jen zhruba 56 % a na regresní křivce, měřící závislost ekonomické a cenové úrovně, vykazuje velkou odchylku směrem dolů. Stejné parametry ve vztahu k EU-25 pro slovenskou ekonomiku v roce 2005 činily: HDP na obyvatele v PPS 55 %, HDP na pracovníka v PPS 62 % a cenová úroveň HDP 53 %. Slovenská cenová hladina se až do roku 2003 rovněž odchylovala od uváděné závislosti na ekonomické úrovni spíše směrem dolů, avšak její prudký vzestup ze 48 % v roce 2003 na 53 % v roce 2005 ji posunul na regresní přímce směrem nahoru.

Největší mezera se vyskytuje v úrovni pracovních nákladů, které v nominálním vyjádření (v kurzovém přepočtu) dosahují v propočtu na pracovníka pouze necelou třetinu průměru za země EU-25 v ČR a necelou čtvrtinu na Slovensku. V reálném vyjádření se výše pracovních nákladů na zaměstnanou osobu pohybuje výrazně níže, než činí relace v produktivitě práce. Z těchto důvodů zůstávají i při dočasně rychlejšímu růstu mezd než produktivity práce jednotkové pracovní náklady v evropském srovnání stále vysoce podprůměrné.

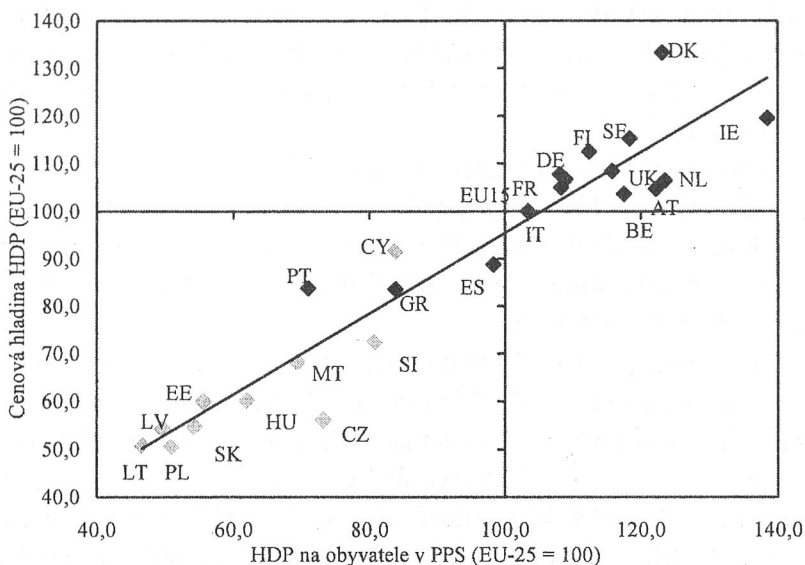
Z uváděných údajů je zřejmé, že v procesu konvergence nejrychlejší dynamiku budou mít nominální mzdy (vyjádřené v eurech), následovány reálnými mzdami (v paritě kupní síly) a cenovou úrovní. Nejpomaleji se bude přibližovat celková ekonomická úroveň, kde existující mezera k průměru zemí Unie představovala v roce 2005 „jen“ 27 % v ČR a 46 % na Slovensku (na Slovensku však již cenová úroveň ekonomickou úroveň předběhla).

Korelace mezi ekonomickou úrovní, charakterizovanou hrubým domácím produktem na obyvatele v paritě kupní síly a cenovou úrovní celkového HDP, je v seskupení zemí EU-25 velmi těsná. Cenová hladina české ekonomiky je však dlouhodobě vzdálena od cenové hladiny v EU směrem dolů daleko více, než by odpovídalo rozdílu v ekonomické úrovni. U ostatních zemí EU-5 vzdálenost od

cenové úrovně EU-25 více odpovídá jejich ekonomické vyspělosti. Leží buď přesně na regresní přímce, měřící závislost mezi ekonomickou a cenovou úrovní, nebo v její těsné blízkosti.

Obrázek 3

Závislost cenové hladiny na ekonomické úrovni země (EU-25 = 100, rok 2005)

Poznámka: Lucembursko z analýzy vypuštěno. Regresní rovnice má tvar $CPL = 0,107 + 0,8475 \cdot HDP$; koeficient korelace $R^2 = 0,91$.

Pramen: [12; 13], cit. 18. 4. 2006; vlastní výpočet.

V nominálním vyjádření (v kurzovém přepočtu) je meze­ra v HDP na obyvatele k průměru Unie v zemích EU-5 větší než v reálné ekonomické úrovni vzhledem k jejich nižší cenové úrovni. V České republice dosáhl HDP na obyvatele v eurech v roce 2004 jen necelých 38 % úrovně EU-25, na Slovensku 28 %. Nejvyšší je úroveň HDP na obyvatele v eurech ve Slovinsku, nejnižší v Polsku (viz tab. 4).

Tabulka 4

HDP na obyvatele v eurech (v kurzovém přepočtu) v zemích EU-5 (EU-25 = 100)

	2000	2001	2002	2003	2004	Rozdíl v p. b. 2000 – 2004
Česká republika	29.5	31.7	36.0	36.6	37.8	8.3
Maďarsko	25.0	27.4	32.2	33.8	35.6	10.6
Polsko	24.5	26.4	25.7	23.1	23.6	-0.9
Slovensko	20.5	20.7	22.4	25.0	27.6	7.1
Slovinsko	52.5	53.4	55.6	57.9	58.2	5.7

Pramen: [13], cit. 11. 1. 2006; vlastní výpočet.

Zhodnocování nominálního i reálného kurzu koruny v krátkém časovém horizontu může být ovlivněno náhodnými výkyvy včetně spekulativních vlivů finančních trhů. Apresiasi měny a zvyšování cenové úrovně by neměly probíhat překotně a s velkými výkyvy, neboť ztěžují pozici vývozců, snižují cenovou konkurenceschopnost dané země v zahraničním obchodě a mohou tak vést ke zhoršení vnější ekonomické rovnováhy. V dlouhodobém časovém horizontu je *zhodnocování kurzu projevem rychlejšího růstu produktivity práce* v dané zemi a je s ním spojeno plynulé přibližování cenových hladin k úrovni vyspělých zemí. To představuje souběžný proces s reálnou konvergencí a odráží se v něm rostoucí blahobyt země.¹³

Po přijetí společné měny tento proces neustane, jak se mylně domnívají někteří analytici, ale bude probíhat pouze jedním kanálem – inflačním diferencialem. Podmínkou dlouhodobě rovnovážného vývoje ovšem je, aby nominální zhodnocování měnového kurzu, resp. kladný inflační diferenciál nevedly ke zhoršení zahraničně obchodní bilance.

V dlouhodobém vývoji od roku 1990 dochází k přibližování cenových úrovní k průměru Unie ve všech zemích EU-5, kromě Slovinska, jehož cenová úroveň byla podstatně vyšší již na počátku transformace. Ze zemí EU-4 (bez Slovinska) bylo a zůstává nejbližší k průměrné cenové úrovni zemí EU Maďarsko. Česká cenová hladina celkového HDP se k cenové hladině EU přibližovala ze středoevropských tranzitivních zemí nejrychleji, vzhledem k dosažené ekonomické úrovni je však stále ještě nízká. Na Slovensku došlo k rychlému zvýšení v posledním pětiletí (viz tab. 5).

Tabulka 5

Vývoj relativních cenových úrovní (CPL) HDP v EU-8

	EU-25 = 100				Změna v p. b. ²			ČR = 100 (2004)
	1995	2000	2004	2005 ¹	1995 – 2000	2000 – 2005	1995 – 2005	
Česká republika	38.6	45.9	53.4	56.2	7.3	10.3	17.5	100.0
Maďarsko	43.8	47.0	58.9	60.2	3.1	13.2	16.4	110.3
Polsko	44.0	51.6	48.2	54.2	7.6	2.6	10.2	90.3
Slovensko	40.8	42.9	52.4	54.7	2.0	11.8	13.9	98.1
Slovinsko	74.4	71.4	73.0	72.4	-2.9	0.9	-2.0	136.8
Estonsko	38.4	52.5	57.5	60.0	14.1	7.5	21.6	107.6
Litva	25.9	46.2	48.6	50.6	20.3	4.4	24.6	91.0
Lotyšsko	33.2	50.3	49.7	50.9	17.7	0.5	17.2	93.1

¹ Předpověď EUROSTAT-u.

Pramen: [13], cit. 18. 4. 2006; vlastní výpočty.

¹³ Někteří autoři (např. [29]) navrhuji alternativní „eurové“ ukazatele ekonomického růstu, když doporučují přepočítávat HDP nominálním kurzem měny na eura a poté tento ukazatel deflovat průměrnou inflací v eurozóně. Tím však dochází ke směšování ukazatelů reálné a nominální konvergence.

3. Otevřené otázky

V případě české ekonomiky je výraznou charakteristikou již po delší období přetrvávající odchylka v cenové úrovni směrem dolů oproti očekávané (teoretické) hodnotě. Důsledky s tímto jevem spojené jsou několikerého typu.¹⁴ V dalším textu budou zmíněny některé vybrané souvislosti.

V případě vstupu do měnové oblasti se kurzový kanál stává nepoužitelným. Pokud jde o fixaci měnového kurzu (tzv. centrální paritu v rámci ERM II), apreciacie měny je v podstatě možná a vzhledem k asymetrii kurzového kritéria není natolik svazující.¹⁵ Špatně, resp. nevhodně nastavený konverzní poměr domácí měny vůči euru by mohl vést k problémům, jichž jsme byli svědky například v Německu (nadhodnocený kurz a z toho rezultující šok), nebo naopak, k „příznivému“ konjunkturálnímu výkyvu. Ani jedna z variant není příliš žádoucí, a proto je otázka nastavení parity asi nejzávažnějším problémem k řešení.

Cenové přizpůsobování je z velké části v otevřené ekonomice dáno autonomními faktory, jejichž síla plyne z podílu administrovaných cen v ekonomice. Vývoj cenové hladiny je tedy nutné uvažovat jak v kontextu rozdílu cen obchodovatelných a neobchodovatelných statků, tak regulovaných položek.

Ceny obchodovatelných statků jsou usměrňovány v zásadě mezinárodní konkurencí a jen velmi málo na ně mají vliv domácí podmínky. Část těchto komodit může mít ceny na úrovni mezinárodní, ale stejně tak ji mohou mít nad i pod touto úrovní.¹⁶ Jejich vývoj tedy může být ovlivněn řadou dalších vlivů a v zásadě se tyto ceny ani příliš měnit nemusí, zatímco jiné budou vykazovat rozdílný pohyb plynoucí z cenových odchylek. Důležité tedy je, aby cenová konvergence vykazovala diferencovaný vývoj, který v zásadě vykazuje odlišný průběh v případě obchodovatelných a neobchodovatelných skupin (i dílčích) statků, vstupů a výstupů, protože jen v takovém případě je možná dlouhodobě udržitelná konkurenceschopnost domácích výrobců.

V případě neobchodovatelných statků je z minulosti dána nízká cenová úroveň, která se jen pozvolna zvyšuje s růstem ekonomické a mzdové úrovně. Tento růst by měl navazovat na vývoj produktivity práce. Dá se předpokládat dlouhodobý

¹⁴ Některé uvádí ve svém článku například [19].

¹⁵ Výklad kurzového kritéria je velmi složitý a není doposud zcela jasné, jaká pravidla platí – zda původní pásmo $\pm 2,25\%$ nebo $+15\% / -2,25\%$, resp. nejširší verze používaná řadou zemí po černém podzimu v ERM v září 1992, tj. $\pm 15\%$. Tuto hranici uvažoval [6], dnes převažuje podoba úzkého pásma $\pm 2,25\%$ s tím, že apreciacie kurzu v zásadě nevádí, ani úprava pásma tímto směrem, naopak krátkodobá depreciace pod hranici $2,25\%$ je posouzena a hodnocení není jisté (viz [3; 4; 7]).

¹⁶ V České republice je tomu například u cen oblečení za rok 2003 (index CPL = 105), v pořadí zemí na 8. místě společně s Kypru nad úrovní EU, ostatní země EU-10 jsou pod úrovní EU (viz [11]). Naopak, v případě osobních automobilů jsme v cenách roku 2004 pod úrovní EU (index CPL = 90), o něco vyšší úroveň vykazalo Maďarsko (97), naproti tomu nižší Slovensko (88) a Polsko (82) (viz [14]).

proces přizpůsobování a není zdaleka jisté, zda dojde ke sladění mezi zeměmi EU. Koneckonců i země EU vykazují výrazné odchylky v tomto sektoru i mnoho let po vstupu.

Různé podíly regulovaných cen v zemích EU-8 mohou mít rovněž svůj vliv na sledované skutečnosti. Česká republika spolu se Slovenskem prozatím vykazuje nejvyšší podíl regulovaných cen ve spotřebitelském koší pro výpočet inflace.¹⁷ I když tento spotřebitelský koš je odlišný od hodnot těchto položek v národních účtech, je možné jej považovat za přibližnou aproximaci skutečných hodnot s vědomím, že zkrácení nebude příliš významné (vzhledem ke konstrukci spotřebitelského koše na základě výběrového zjišťování spotřeby u domácností).

Jsou však uváděny i další důvody, proč je vychýlení cenové hladiny v ČR tak významné (viz [5; 31]):

- statistický klam (souvisí s mezinárodními srovnáními, kdy nemusí existovat zcela identické položky ve srovnávaných zemích, příkladem jsou zejména oděvy);
- daňové zatížení (nepřímé daně, ať již všeobecné nebo selektivní, ovlivňující případnou komoditní arbitráž);
- rychlost arbitráže (nejde o dočasný rozdíl cen);
- náklady arbitráže (souvisejí s překážkami arbitráže mezi zeměmi);
- monopolistická konkurence na trzích obchodovatelných statků (sofistikované produkty, kde je kladen důraz na kvalitu a méně na cenu);¹⁸
- vliv ekonomické aktivity populace (v ČR je vyšší než v nových členských státech i většině starých členů EU);¹⁹
- ceny potravin, které nebyly výrazně ovlivněny zemědělskou politikou EU (minimální ceny, objemová regulace atd.), ale naopak výrazným tlakem prodejních řetězců v posledních letech.

Jiný vliv má samotný růst ekonomické úrovně v dané zemi, který vede ke změnám ve struktuře spotřebitelské poptávky, a to směrem k vyššímu podílu neobchodovatelných statků. Tyto statky mají cenovou elasticitu zpravidla vyšší a ve výsledku dochází k rychlejšímu růstu cen. Další možné vysvětlení souvisí se specifickou situací v EU (viz [2]), kde se proces vytváření jednotného trhu odrazil v růstu konkurence v rámci sektoru obchodovatelných statků. Pracovní síla se v řadě případů přesunula do neobchodovatelného sektoru (zejména vládní sektor

¹⁷ Pro jednotlivé nové členské státy jsou podíly administrovaných položek v národních koších pro výpočet CPI výrazně odlišné (viz např. [10]).

¹⁸ Nižší kvalita výrobků by vedla ke kompenzačnímu tlaku na exportní ceny, a to v závislosti na elasticitě poptávky.

¹⁹ Produktivita sektoru obchodovatelných statků se odráží v HDP na pracovníka a nikoliv v HDP na obyvatele. Při rozdílech v mírách ekonomické aktivity použití HDP na obyvatele vede ke zkrácení výsledků. Druhým vlivem je relativní produktivita sektoru neobchodovatelného vůči sektoru obchodovatelnému. Relativně vyšší produktivita snižuje jednotkové náklady v obchodovatelném sektoru a rovněž celkovou cenovou hladinu.

a služby), který vykazuje vyšší míru ochrany bariér vůči konkurenčním tlakům. Růst této části ekonomiky vedl k vyšším mzdovým a cenovým nárůstům ve státech s vyšší ekonomickou úrovní než s nižší.

Ve svém důsledku bude mít (resp. již v současnosti v některých odvětvích má) další vývoj nominální konvergence významný vliv i na orientaci produkčních kapacit ekonomiky. Pokud je cenová úroveň poměrně nízká, umožňuje to využívat nákladový typ konkurenční výhody. Pokud však daná ekonomika vykazuje vyšší nebo vysokou cenovou úroveň (jako je tomu v případě států severní Evropy nebo Švýcarska), musí se orientovat na kvalitativně náročné, a tedy i odpovídající cenové relace.²⁰

Zásadní otázkou ekonomik EU-10 je, zda se mají i nadále pokoušet lákat PZI jakožto země s levnými náklady práce oproti EU. Takovéto zaměření by se mohlo ukázat jako krátkozraká strategie vzhledem ke konkurenci řady mimoevropských zemí. Východiskem je dlouhodobá strategie, spočívající na pilířích, definovaných společností znalostí (Lisabonská strategie).

Cesta k eurozóně

Následujících několik let bude poznamenáno především snahou o postupné plnění maastrichtských konvergenčních kritérií. To bude klást vysoké nároky na stabilizační politiky. Jak reálná, tak nominální konvergence ekonomiky by měly i nadále pokračovat. V souvislosti s nominální konvergenčí je vhodné nalézt přijatelné řešení, které by nejen neohrozilo konkurenceschopnost podnikové sféry, ale zároveň podporovalo konvergenčí reálnou.

Budeme-li uvažovat vývoj měnového kurzu a cenové hladiny, existuje řada možných variant. Ve fázi, kdy je fixován kurz měny v rámci mechanismu ERM II, vliv kurzového kanálu oslabí. Plnění maastrichtských kritérií v oblasti míry inflace bude mít odlišný dopad pro země s pevným kurzem, pro které se de facto uvolní pohyb v pásmu, a jiný pro země s pohyblivým kurzem, pro které bude kurz v ERM II fixován.²¹

Kurzový kanál se ukazuje jako velmi významný v případě české ekonomiky. Je však nutno vzít v úvahu, že měnový kurz je ovlivněn v krátkodobém i střednědobém horizontu celou řadou faktorů (příchod investice, očekávání apod.). Tyto kapitálové toky jsou v liberalizovaném prostředí do jisté míry nezávislé na skutečně probíhajících reálných ekonomických procesech.

²⁰ Nákladově konkurenční přestávají být v řadě případů země střední a východní Evropy již v současné době a ani řada zemí SNS ve srovnání s Indií a Čínou neobstojí. V případě Číny je však problémem výrazné podhodnocení domácí měny a její umělé udržování na této úrovni.

²¹ Jednou z možností je modifikace konvergenčních kritérií pro země s pevným kurzovým režimem (vyšší limit míry inflace) a pro země s volným kurzovým režimem, jak navrhuje [7]. V případě inflačního kritéria pak odlišení příznivé inflace (*benign*), plynoucí z růstu produktivity, a škodlivé (*malign*), vyvolané politikami.

Pozitivní důsledky budou spojeny s poklesem úrokových měr v zemích s vyšší úrovní, než je v eurozóně (Slovensko, pobaltské státy), a to jak pro podnikovou, tak pro veřejnou sféru (příkladem může být Španělsko). Naopak, země se stabilním cenovým vývojem, jako je ČR, z tohoto aspektu výhody nezískají.

Velká výzva je před zeměmi EU-10 ve fiskální oblasti. Na straně jedné existují poměrně přísná kritéria pro výši deficitu a veřejného dluhu, na straně druhé konvergenční proces tyto země nutí k uskutečnění řady investic financovaných z veřejných zdrojů. Tento rozpor není snadné překonat a ani potenciální využívání soukromých zdrojů (typu PPP) není schopno nahradit případný nedostatek prostředků.

Závěry

Překlenutí mezery v ekonomické úrovni k vyspělým zemím Unie je záležitostí dlouhodobou. I když se tato mezera postupně zužuje, její rozměr zůstává veliký. Hrubý domácí produkt na obyvatele v PPS v relaci k průměru zemí EU-25 dosahoval v zemích EU-5 jako celku v roce 1995 jen 47 % a v roce 2005 se zvýšil na 56 %. V žebříčku ekonomické úrovně zemí EU-25 se jen dvě země EU-5 (Slovensko a ČR) nacházejí ve střední třetině, ostatní jsou ve třetině poslední. Výraznější přiblížení k úrovni vyspělých zemí si v méně rozvinutých zemích vyžádá pronikavé změny v hybných silách jejich konkurenční schopnosti. Tempa růstu HDP v zemích EU-5 jsou v posledních letech v průměru o 2 – 2,5 p. b. vyšší než v EU-25. Vše nasvědčuje tomu, že v nejbližším období bude možno předstih kolem 2 p. b. udržet, což bude dynamizujícím faktorem růstu v celé Unii. Rychlost konvergence bude záležet na odpovídající hospodářské strategii, kterou budou jednotlivé země volit při využívání vlastních předností a nápravě existujících slabin.

Úspěchy nových členských států v dohánění ekonomické úrovně vyspělých zemí Unie se v běžných analýzách obvykle posuzují podle předstihu v tempech růstu HDP. Tento ukazatel však neposkytuje úplný a výstižný obraz konvergence ekonomické úrovně. Nezachycuje vliv kvalitativních faktorů, odrážejících se v dlouhodobých tendencích změn směnných relací a je zatížen dalšími nepřesnostmi při převodu do stálých cen. Výstižnější charakteristikou odstraňování mezery v ekonomické úrovni je srovnání úrovně HDP na obyvatele, oceněných běžnou paritou kupní síly.

Podmínkou stanovení vhodné růstové strategie je pochopení faktorů, které jsou v současnosti hnací silou reálné konvergence. Příprava na vstup do EU již v procesu vyjednávání významně kultivovala institucionální prostředí v přistupujících zemích a zvýšila jejich atraktivitu pro zahraniční investice. S využitím silného přílivu zahraničních investic se v rozhodující míře podařilo překonat

obtíže transformace, spjaté s restrukturalizací výroby. S odstraněním zbývajících bariér v zahraničním obchodě bezprostředně po vstupu do EU získaly nové členské státy další růstové stimuly. Tento faktor je zvláště zřetelný na zrychlení růstu HDP v České republice a ve Slovenské republice, dosahujícím k 5 – 6 % ročně. Očekávaný přínos finančních zdrojů z evropských strukturálních fondů bude představovat další růstové podněty. Otevřenou otázkou zůstává potřebná hloubka a způsob provedení reformy na trhu práce, v penzijních systémech, sociálním zabezpečení a v daňové soustavě, jejichž dopad je dlouhodobý, takže v krátkém a středním období nemohou být výsledky zřetelné.

Další postup reálné konvergence bude záležet na sladění s konvergencí nominální. Nejde jen o obtíže při plnění maastrichtských kritérií, ale i o to, jak načasovat vstup do eurozóny, aby tento krok podpořil, nebo alespoň nebrzdil přibližování reálné ekonomické úrovně. Dynamicky se rozvíjející ekonomiky mají „rozvolněnější“ parametry ve srovnání se stabilizovanými ekonomikami Unie. Musejí doplňovat své vlastní zdroje větší mírou zahraničních úspor, a proto často zaznamenávají vyšší deficity běžného účtu platební bilance. Zakládáné velké veřejné investice do zanedbané infrastruktury vedou k vyšším deficitům veřejných rozpočtů. Mají zpravidla vyšší míru inflace (ČR je v tomto ohledu specifickou výjimkou), která usnadňuje rychlejší přelévání pracovních sil a kapitálových toků v souladu s tržními kritérii. Nadměrně přísné makroekonomické politiky mohou v těchto podmínkách bránit rychlému postupu reálné konvergence.

Nominální konvergence bude probíhat rychleji než reálná. Ukazatele, které jsou nejvíce vzdáleny úrovni EU – nominální mzdy, jednotkové pracovní náklady, celková cenová hladina i cenová úroveň základních životních potřeb – se budou přibližovat k EU rychleji než ukazatele reálné konvergence – HDP na obyvatele i HDP na pracovníka v paritě kupní síly, které jsou již v současné etapě k úrovni EU blíže.

Klíčovou otázkou a společným problémem zemí EU-5 je schopnost přechodu od cenové (nákladové) konkurenceschopnosti k necenové (kvalitativní) konkurenceschopnosti, založené na využívání kvalitativních konkurenčních výhod, odpovídajících podmínkám znalostní ekonomiky. Až dosud tyto země využívají především své přednosti v nízkých jednotkových pracovních nákladech (JPN). Nízké JPN podporují přelévání kapitálu ze zemí s dražší pracovní silou a umožňují efektivní konkurenci subdodavatelských jednotek, zapojujících se do širší dělby práce, zejména v napojení na podnikatelskou sféru Německa. Konkurence ještě „levnějších“ zemí jak z nově přistupujících zemí (Bulharsko, Rumunsko), tak z evropských zemí mimo EU (Ukrajina, Rusko a další země SNS), především však všestranná a dravá konkurence Číny a dalších asijských zemí činí pokračování této varianty v delším časovém horizontu neperspektivní.

Do využívání znalostně založených zdrojů konkurenční výhody se země EU-5 zapojily dosud nedostatečně. Historicky dané civilizační předpoklady dlouhodobých tradic industriálního rozvoje a dlouhodobého vývoje vzdělanosti zde existují. Avšak v uplynulých složitých podmínkách předchozího půlstoletí byly do značné míry poztráceny a proplytvány. Navázat na tyto tradice a zapojit se naplno do inovačního proudu, vytýčeného pro EU Lisabonskou strategií, zůstává hlavní výzvou pro ekonomiky nových střeoevropských členských států. Na tomto poli se odehrává hlavní střet možných strategií jak v národním, tak v celoevropském a světovém měřítku.

Literatura

- [1] BALASSA, B.: The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal. *The Journal of Political Economy*, 72, 1964, č. 6, s. 584 – 596.
- [2] CANZONERI, M. B. – DIBA, B. – EUDEY, G.: Trends in European Productivity and Real Exchange Rates: Implications for the Maastricht Convergence Criteria and for Inflation Targets after EMU. [Discussion Paper, No. 1417.] London: CEPR 1996.
- [3] ČECH, Z. – KOMÁREK, L.: Konvergence a vstup do eurozóny I: Existuje pro kandidátské země možnost volby? *Finance a úvěr*, 52, 2002, č. 6, s. 322 – 337.
- [4] ČECH, Z. – KOMÁREK, L.: Kurzová konvergence a vstup do eurozóny II: Komparace zkušeností členských zemí EU. *Finance a úvěr*, 52, 2002, č. 10, s. 522 – 538.
- [5] ČIHÁK, M. – HOLUB, T.: Cenová konvergence k EU – pár nezodpovězených otázek. *Finance a úvěr*, 51, 2001, č. 6, s. 331 – 349.
- [6] DĚDEK, O.: Česká ekonomika a euro. *Politická ekonomie*, 50, 2002, č. 3, s. 361 – 375.
- [7] DOBRINSKY, R.: Nominal versus Real Convergence: The Balancing Act for New EU Entrants. [WIIW Spring Seminar Wider Europe: Opportunities and Future Challenges. Mimeo.] Vienna: WIIW, March 2006.
- [8] EC: Convergence Report 2004. European Economy. [Special Report, No. 2.] Luxembourg: European Commission, DG ECFIN 2005.
- [9] ECFIN: Statistical Annex of European Economy. Autumn 2005. Brussels: European Commission, Directorate General ECFIN – Economic and Financial Affairs. 2005.
- [10] ÉGERT, B.: Real Convergence, Price Level Convergence and Inflation. [Příspěvek na konferenci ICEG EC: *Growth and Jobs: Challenges to the Lisbon Strategy and European Competitiveness*.] Budapest, 6. – 7. 4. 2006.
<www.iceg.hu/annual/images/docs/Papers_and_docs/Balazs%20Egert.ppt> (18. 4. 2006).
- [11] EUROSTAT: Clothing and Footwear – Comparative Price levels in EU, EFTA and Candidate Countries for 2003. Luxembourg: EUROSTAT 2005, Statistic in Focus, č. 13.
- [12] EUROSTAT: Structural Indicators. Luxembourg: EUROSTAT 2006.
- [13] EUROSTAT: National Accounts. Luxembourg: EUROSTAT 2006.
- [14] EUROSTAT: Relative Price Levels for New Passenger Cars in Europe for 2004. Luxembourg: EUROSTAT 2006, Statistic in Focus, č. 3.
- [15] FRAIT, J. – KOMÁREK, L.: Na cestě do Evropské unie: nominální a reálná konvergence v tranzitivních ekonomikách. *Finance a úvěr*, 51, 2001, č. 6, s. 314 – 330.
- [16] FSÚ, ČSÚ, SŠÚ: Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky 1992. Praha: FSÚ 1992.
- [17] GREENE, W. H.: Econometric Analysis. 5th edition. Upper Saddle River: Prentice Hall 2003.
- [18] HOLUB, T. – ČIHÁK, M.: Price Convergence: What Can Balassa-Samuelson Model Tell Us? [Working Paper, No. 8.] Praha: ČNB, December 2003.

- [19] JANÁČKOVÁ, S.: Příprava české ekonomiky na vstup do Evropské unie. *Politická ekonomie*, 47, 1999, č. 4, s. 435 – 448.
- [20] JANÁČEK, K. – JANÁČKOVÁ, S.: Evropská měnová unie a rizika pro reálnou konvergenci. *Politická ekonomie*, 52, 2004, č. 4, s. 435 – 449.
- [21] KADERÁBKOVÁ, A. a kol.: Ročenka konkurenceschopnosti české ekonomiky. Praha: Linde 2005.
- [22] LINN, J. F.: *Economic (Dis)Integration Matters – The Soviet Collapse Revisited*. Washington DC: The Brookings Institution 2003. <www.brookings.edu/views/papers/linn/>.
- [23] OBSFELD, M. – ROGOFF, K.: *Foundation of International Macroeconomics*. Cambridge, MA: MIT Press 1998.
- [24] OECD: *Economic Surveys: Slovak Republic*. Vol. 2005/16. Paris: OECD 2005.
- [25] OECD: *Going for Growth*. Paris: OECD 2006.
- [26] PODKAMINER, L. – GLIGOROV, V. et al.: Strong Growth, Driven by Exports in the NMS and by Consumption in Future Members. [Research Report, No. 325.] Vienna: WIIW, February 2006.
- [27] ROTHER, P. – SÜPPEL, R.: East Germany, Central Europe, and Risk of Real Convergence Overshooting. *Finance a úvěr*, 53, 2003, č. 9 – 10, s. 374 – 393.
- [28] SAMUELSON, P. A.: Theoretical Notes on Trade Problems. *The Review of Economics and Statistics*, 1964, č. 2, s. 145 – 154.
- [29] SINGER, M.: Srovnání temp hospodářského růstu. In: Měříme správně HDP? Centrum pro ekonomiku a politiku, 2005, č. 39, s. 29 – 53.
- [30] SLAVÍK, C.: Reálná konvergence České republiky k EU v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi. [Pracovní sešity 3.] Praha: Fakulta sociálních věd UK, CESES 2005.
- [31] SKOŘEPA, M.: K rozdílům v cenových hladinách mezi ČR a Německem. *Finance a úvěr*, 51, 2001, č. 6, s. 350 – 363.
- [32] SPĚVÁČEK, V. – VINTROVÁ, R. – HÁJEK, M. – ŽDÁREK, V.: Makroekonomický vývoj České republiky v letech 1996 – 2004. *Politická ekonomie*, 54, 2006, č. 2, s. 147 – 169.
- [33] VÁVRA, D.: Nominal versus Real Convergence in a CEE Transition Country: Do the Maastricht Criteria Make Sense for the Czech Republic? [Discussion Paper Series, No. 16.] Praha: CERGE-EI 1999.
- [34] VINTROVÁ, R. a kol.: Sociální a ekonomické souvislosti integrace České republiky do Evropské unie. Praha: Rada vlády pro sociální a ekonomickou strategii 2002.
- [35] VINTROVÁ, R.: The CEE Countries on the Way into the EU – Adjustment Problems. *Europe-Asia Studies*, 2004, č. 4, s. 521 – 542.
- [36] VINTROVÁ, R.: What GDP Indicators do not Tell You: Alternative Indicators of Economic Growth and Real Convergence. *Finance a úvěr*, 55, 2005, č. 11 – 12, s. 579 – 595.
- [37] VINTROVÁ, R.: Alternative Indicators of Economic Growth and Real Convergence in the Transition Countries. [WIIW Monthly Report, No. 2.] Vienna: WIIW, February 2006.
- [38] VLÁDA ČR: *Strategie hospodářského růstu*. Praha: Vláda ČR 2005.
<www.hospodarskastrategie.org/>.